

lan för huslig ekonomi i Uppsala. Därefter följde studier vid folkhögskola i matematik och fysik, studentexamen som privatist och akademisk karriär med disputation i fysik, docentur och tjänster vid fysiska institutionen. von Bahrs medvetenhet om den egna kompetensen kombinerades med insikter om traditionella kvinnoideal. Med elitutbildning och verksamhet i en mansdominerad miljö tillhörde hon en generation av ”övergångskvinnor” i en brytningstid. Då hon sökte en professur vid Chalmers blev hennes ansökan utgallrad och hon valde istället en lärartjänst vid Brunnsviks folkhögskola med undervisning i fysik, kemi och matematik. Att välja bort den akademiska karriären kan tolkas som prioritering av kvinnligt yrkesliv, men kan också ses som engagemang i ämnesinnehållet. Att väcka intresse bland elever kunde förefalla mer lockande än akademiska experiment.

Anna Birgitta Rooths studier i etnologi vid Lunds universitet inriktades på folkminnesforskning. I och med disputationen 1951 hade hon valt forskningsområde. Som docent i folkdiktsforskning och forskardocent utformade hon sin karriär. Fältarbete i Alaska och Kanada var pionjärverk som gav henne internationellt anseende. Meurling framhåller hennes insatser och menar att hon borde ha fått en framstående ställning i ämneshistorien. Dock nämns hon sällan i jämförelse med manliga kolleger. Beror det på att folkloristiken fått mindre betydelse inom ämnet etnologi eller är det så att en kvinnlig folklorist har svårt att hävda sig bland kolleger med rötter i den materiella folklivsforskningen, frågar Meurling.

I det tredje exemplet diskuteras kvinnliga doktoranders situation utifrån satsning på mentorsprojekt. I svar på ett frågeformulär framkommer att många kände sig främmande i universitetsmiljön, enligt deras uppfattning en manlig värld. De manliga doktoranderna hade goda kontakter med erfarna forskare. Ett liknande kvinnligt nätverk borde byggas ut på den grundval som skapats i mentorsprojektet. Svaren vittnar om att traditionella könsnormer fortfarande är verksamma och bekräftar gamla fördomar. Att satsning på mentorsprojekt bör syfta till reell jämställdhet är en viktig slutsats i Meurlings resonemang, grundad på erfarenheter.

Boktiteln *Skolvardag och framtidsambitioner* ger utgångspunkter för den kulturanalys som författarna fört in och utvecklat i sina studier av utbildning och skolliv. Etnologiska perspektiv har tydliggjort utbildningsorganisationen och individens väg genom kunskapsamhället.

Ingrid Nordström, Lund

Kalle Bäck: *Sverigebildn. En historia om rödfärg, tegel, trädgårdar och byggnader eller Hem och hus. Bebyggelseförändringar på landsbygden 1840–80*. Noteria förlag, Borensberg 2008. 160 s., ill. ISBN 978-91-85307-14-9.

Så är det ställt med dagens etnologi: när en etnolog, som grundutbildades vid 1980-talets början, vill fördjupa och modernisera sina högst översiktliga kunskaper om svensk folklig kulturhistoria, då är det inte till sitt eget ämne han får gå, utan till historievetenskapen. Det gäller t.ex. folkloristiken där historikern Fredrik Skott står för de senaste krafterna. Det gäller religiös mentalitet i forna dagars Landsbygdssverige. De betydelsefulla fördjupningarna på det området har gjorts av historikern Göran Malmstedt. Och det gäller agrar byggnadskonst. Uppräkningen kan göras längre och omfatta också företrädare för andra ämnen än historia.

Det är begripligt, men också problematiskt och tråkigt (och smärtsamt: också jag bär min del av ansvaret för utvecklingen) att det blivit så här. Mindre begripligt är att saken inte förrän helt nyligen (just i denna tidskrift) diskuterats på ett mera bekymrat och laddat sätt inom etnologin. Det är ju verkligen inte fråga om en perifer bagatell. En gång i tiden var ordet etnologi liktydigt med det historiska studiet av folklig kultur. Idag är det inte så och den naturliga frågan är väl vad man då ska ha ämnet till. Jag kan inte påminna mig att den har fått något bra svar, dvs. ett som talar om vad det speciella är som särskiljer ämnet från alla andra.

När historikern Kalle Bäck redogör för sin forskning om förändringar i bebyggelsemönster vid tiden för laga skiftet i Östergötland illustreras detta med all tydlighet. Det är framför allt en forskares arbeten han har att förhålla sig till: etnologen Sigurd Erixons från 1940- och 50-talen. Med undantag för Karl-Olov Arnstbergs avhandling *Dateringen av knuttimrade hus i Sverige* från 1976 – som endast omnämns av Kalle Bäck – tycks efter Erixon ingenting etnologiskt av värde ha sagts om bönders byggnadskultur. Med Bäckes bok vandrar stafettpippen vidare till historikerna.

Det kan den väl för all del få göra, tänker den etnolog som inte vill oroas av sitt ämnes identitetsproblem. Allt är ändå redan gjort av Erixon. Hans väldiga maskineri matades med folklig kultur i alla dess skepnader och utkom systematik och ordning och reda i form av atlasverk och artiklar. Men det var inte riktigt sant, visar det sig. För det första nådde oftast inte Erixons bebyggelsein-

tresse längre än till det tidiga 1800-talet. För det andra hade Erixon, sitt stora intresse för detaljer till trots, en viss böjelse för svepande och grova bedömningar av de övergripande processerna. Här finns således utrymme för utbyggnad och modifieringar.

Det är alltså Östergötland som är Bäck's undersökningsfält. Om det landskapet hade Erixon mycket att säga. Han var ju trots allt född i Sörping (som vi regionalt initierade säger). Erixon är av den generella uppfattningen att laga skiftet var den starkaste drivkraften bakom moderniseringen av den agrara bebyggelsen. Men, säger Bäck efter att ha gått igenom sitt material, fullt så enkelt var det inte. Det motsägs bl.a. av Erixon själv, som förlägger rödfärgningen av hus och omvandlingen av kammaren till separat kök till tiden före skiftesperioden. Det går också att hitta flera andra förändringar som saknar en omedelbar koppling till reformens genomförande. Så påbörjades byggandet av en andra våning på par- och enkelstugor i ett tidigare skede. Detsamma gällde de tegeltak som ersatte torv- eller brådtaken. De kom som en följd av den andra våningen, som gav bönder en anledning att tänka nytt om tak. Brädfodringen – förmodligen genomgående stående locklist – av de timrade husen var inte heller en effekt av skiftet, utan av anläggandet av finbladiga sågar som billigt kunde producera lämpliga bräder samt behovet av att spara på bränsle och timmer – före brädfodringens tid tilläts röta i stockarna tills man såg det nödvändigt att helt enkelt byta ut dem.

Annat har dock tydligt samband med laga skiftet. De slutna gårdarna av centralsvensk eller götisk typ börjar då ersättas av öppna gårdstyper; detta som en följd av de större tomter som lantmätnarna tilldelade såväl utflyttade som kvarstannande gårdar. Plantyperna förändrades av liknande skäl; dubbelradiga hus började ersätta par- och enkelstugor. Det var främst husägare av en något högre social ställning som gick i täten. Här fanns riksdags-, nämnde- och fjärdingsmän med större kontaktytor med den stora värld de väl förmodligen ville tillhöra. Det var också i dessa dubbelradiga hus som behovet av tre andra nymodigheter först gjorde sig gällande: kakelugn, rörspis och järnspis. En annan förutsättning för detta var dock att den öppna härden kunde ersättas som ljuskälla. Uppfinnandet och populariseringen av fotogenlampan spelade en sådan roll.

Månghussystemet, dvs. bruket att ge varje funktion på gården ett eget hus, började också tyna i samband med skiftet och ersattes av en enda stor ladugård med utrymme för det mesta. Sambandet var inte absolut men

Bäck tänker sig att skiftet, och bysprängningen, skapade en typ av frihet från traditionens makt. Och man sparade förstås virke genom att begränsa gårdens husantal.

Skiftet medförde som sagt större tomter och detta sätter Bäck i samband med det ökande anläggandet av större (21 eller flera fruktträd) trädgårdar. I dessa odlades främst frukt – äpplen framför allt, men också päron, plommon, krusbär, körsbär – och prydnadsväxter som syren och jasmin. Men bakom förändringen låg också en ihärdig propaganda för trädgårdsodling från hushållningssällskap, folkskola, länsträdgårdsmästare och Kungliga Patriotiska Sällskapet.

Mycket kan således modifieras av det av Erixon och andra sagda. Det ligger i linje med det som kanske kan sägas vara Bäck's huvudbudskap: att historiska förändringar inte är något som plötsligt förvandlar det ena till det andra, utan bör förstås som en serie sammansatta processer, i tiden ungefärligen sammanfallande men ändå med olika tidtabeller.

Bäck kan göra dessa modifieringar genom det närgångna och detaljerade perspektiv han kan anlägga, och detta har han i stor utsträckning sitt material att tacka för. Det är fantastiskt i sin exakthet, grundlighet och utförlighet och när Bäck häpnar över att det så sällan kommit till användning gör också jag det. För perioden då skiftena i Östergötland genomfördes – Bäck koncentrerar sig på 1840- och 50-talen – använder sig författaren av de besiktnings- eller värderingsinstrument som lantmätnarna upprättade när en by skulle skiftas. Värderingarna gjordes för att den enskilde bondens kostnader vid utflyttning skulle fördelas rättvist mellan bybor och stat. Det var ungefär tio lantmätare verksamma i landskapet under perioden. Tre av dem – Adolf Georg Asklund, Gustaf Emil Grevell och Fredrik Herman Schött – hade för vana att värdera alla byggnader med tillhörande fasta interiörer och trädgårdar i en by, inte endast de som skulle flyttas. För detta, och för den samvetsgrannhet som utmärkte de tre, är jag, Bäck och den historiskt intresserade allmänheten innerligt tacksamma. Deras verksamhet – en sammanlagd värdering av 474 gårdar och 54 torp – var spridd över landskapet och det tillåter Bäck att göra jämförelser mellan (västlig och östlig) slätt-, (nordlig och sydlig) skogs- och kustbygd samt studera spridningsvägar för nymodigheter. Med hjälp av s.k. konceptkartor, som låg till grund för de ekonomiska häradskartorna, kan Bäck, även om detta material inte alls är så rikt som besiktningsinstrumenten, göra jämförelser med perioden efter skiftets genomförande.

Bäck's bok är i första hand en sorgfälligt redogörelse

för den kvantitativt hanterade kunskap som projektet inbringat. Ingenting lämnas åt slumpen, allt, ner till minsta äppelträd, har noga beaktats och eftertänksamt förts till helheten. Detta är bokens styrka. Förtroendet för författaren grundmuras och den som är intresserad av någon enskildhet har gott om matnyttig information att hämta. Men man kan kanske tänka sig att det krävs ett ganska specialiserat intresse för gammal byggnadskultur för att läsningen ska vara helt igenom njutbar. Så stort är inte mitt intresse och jag tycker väl att det ligger något i anmärkningen. Men samtidigt motverkas mättnadskänslan inför detaljer och kvantiteter av Bäcks goda humör, humor och fina litterära handlag. Jag vet inte hur han bär sig åt, men han förmår att väcka engagemang med uppgifter om att något ökat från t.ex. 14 procent till t.ex. 34 procent.

Men man måste nog ändå säga att detaljriekdomen något går ut över den vidare kontextualiseringen. Det är väl priset för en – i alla avseenden utmärkt – undersökning som denna. Det är inte alls så att stoffet kastas ut i historisk sammanhangslöshet. Tvärtom – där materialet så påkallar bjuder Bäck på vidare och bildade utblickar. Men jag skulle ha önskat mig mera av den varan: mer systematiska utläggningar om de politiska, ekonomiska, juridiska och sociala tillstånd och processer som förändringarna i byggnadskulturen samspelade med. Men det är nog att önska sig en annan bok, en som arbetar utifrån och in, än den Bäck velat skriva, en som arbetar inifrån och ut.

Det ska slutligen sägas att boken har ett stort värde som går långt utanför dessa skiftade byar och gårdar. Jag skulle, även om jag misstänker att Bäck nog värjer sig mot detta, vilja kalla det politiskt. Uttalat, tydligt och ytterst vederhäftigt visar Bäck att den faluröda stugan med tegeltak och äppelträd och krusbärsbuskar inte fungerar som en symbol för en evig, om än förflackad, ursvenskhet. Den är på tok för ung för det. Bakom såväl denna som alla andra svenskhetssymboler med arkaiska anspråk hittar man föränderlighet och en verklighet som vägrar vara tidlös. De ”nationellt medvetna” har inget att hämta här. De får fortsätta sitt tröstlösa letande.

Magnus Berg, Göteborg/Norrköping

Ingebjørg Barth Magnus: *Här är spel och dans. Musikmotiv i svenskt folkligt måleri på bonad och vägg*. Gidlunds förlag, Möklinta, i samarbete med Nordiska museet, Stockholm 2009. 463 s., ill. ISBN 978-91-7844-776-3.

När Nils Månsson Mandelgren under senare hälften av 1800-talet lade upp sin stora bildsamling, till gagn för etnologisk forskning, satte han inga sakliga gränser för sitt arbete. Det gjorde inte heller Anna Birgitta Rooth då hon på 1970-talet skapade Ikonografiska arkivet i Uppsala, som tyvärr lades ner sedan hon lämnat sin professur. På Folkklivsarkivet i Lund har vi däremot begränsat oss till två bildkategorier: kistebrev och sydsvenska bonadsmålningar. De svenska kistebreven är nu utgivna medan bonadsmålningarna behandlats i ett flertal publikationer som dels omfattar enskilda bonadsmålare, dels olika motiv.

Det senaste exemplet på motivforskning inom det folkliga måleriet gäller musikmotiv på sydsvenska bonader liksom på dalmåleri och målningar i Hälsingland och Värmland. Det är ingen liten uppgift, men resultatet föreligger nu i en vacker volym i koralboksformat med titeln *Här är spel och dans*. Arbetet har utförts i Svenskt visarkivs regi av musikikonologen Ingebjørg Barth Magnus. Hon var 1993 medutgivare till volymen *Musikmotiv i svensk kyrkokonst i Uppland fram till 1625*, och är alltså väl förtrogen med uppgiften att registrera och analysera musikinstrument och musikutövning på ikonografiskt material. Barth Magnus är inriktad på en riksomfattande helhetsframställning, inte på ett urval av motiv som är särskilt frikostiga med instrumentavbildningar. Fullständighet är naturligtvis utesluten, det är författaren väl medveten om.

Liksom musikmotiven på kyrkomålningarna är motiven i det folkliga måleriet främst hämtade från Bibeln. Delvis är det alltså fråga om samma motiv i de båda böckerna, men med olika instrumentuppsättningar. Medan säckpipor, trummor, klockor och trianglar spelar en viktig roll i det medeltida måleriet är det främst blås- och stråkinstrument som är avbildade i det senare folkliga måleriet. I båda volymerna har författaren ställts inför svåra tolkningsproblem, men hon avstår klokt nog från tvärsäkra ställningstaganden och lämnar hellre alternativa tolkningsförslag. Tyngdpunkten faller på musikmotiven, men som huvudtiteln visar omfattar boken även dans. Detta sammanhänger säkert med att det i så hög grad är dansmusik som åskådliggörs på bonaderna.

Barth Magnus nollställer läsaren och inleder med